

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.
Hikmet YAMAN

Millî Eğitim Bakanlığı. E-mail:
h.hikmetyaman@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9999-8947

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 30/09/2024 19/11/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1576413

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Tek Parti Dönemi Sayımlarında Cizre'nin Nüfus Özellikleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Cizre's Population Characteristics Based on Single-Party Era Censuses

Öz

Ulus devlet realitesinin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nden koparak tarih sahnesine çıkan Türkiye Cumhuriyeti; bilhassa askeri, siyasi ve ekonomik açılardan oldukça ağır bir sürecin içerisinde doğmuştur. Bu süreci sorunsuz atlatabilmek, varlığını sağlamlaştırmak, yerli bir düzen tesis etmek ve milli bir nesil oluşturmak hedefleriyle köklü yeniliklere gidilmiştir. Bu yeniliklerin başarıya ulaşmasında, mevcut nüfusun tespiti ve yeniden yapılandırılması anahtar olarak görülmüştür. Bu amaçla, yeniden inşa süreci hız kesmeden devam ederken, 1927-1950 tarihleri arasında Türkiye'nin ilk resmî nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu noktada, kalkınma ve dönüşüm planlarının kalbinde konumlandırılmış nüfus sayımlarının beşerî ve tabii aidiyetleri farklılık gösteren bölgeler hakkında oldukça önemli ipuçları barındırdığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, mevcut makalede Tek Parti Döneminde yapılmış sayım verilerinden hareketle tarihi seyir içerisinde kendine özgü aidiyetlerle öne çıkmış kadim bir yerleşim olan Cizre'nin nüfus özellikleri çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cizre, Nüfus, Nüfus Sayımı, Tek Parti Dönemi.

Abstract

Population policy has been integral to the implementation of official state strategies, consistently occupying a central place in policy agendas throughout history. It has shaped and regulated various aspects of social life, functioning as a critical determinant in the success of military, economic, and cultural

ATIF: YAMAN, Hikmet, "Tek Parti Dönemi Sayımlarında Cizre'nin Nüfus Özellikleri Üzerine Bir İnceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (327-347)

CITE: YAMAN, Hikmet, "An Analysis of Cizre's Population Characteristics Based on Single-Party Era Censuses", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (327-347)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

initiatives. The emphasis placed on population reflects its strategic value in governance. A notable illustration of this is its role in advancing the policies and ideological objectives of the Single-Party Era. As noted above, population has remained a key instrument of statecraft, serving as a stable and enduring focus for political authorities. Understanding, interpreting, or assessing these regimes necessitates a careful examination of their population policies, which provide essential insights into their priorities and governance frameworks. The Republic of Türkiye, emerging from the dissolution of the Ottoman Empire amid the rise of the nation-state, faced significant challenges, particularly in military, political, and economic domains. To navigate these difficulties, consolidate its existence, establish a sovereign order, and foster a national identity, the newly formed state implemented a series of radical reforms. A critical component of these efforts was the identification and restructuring of the population, seen as essential to the success of these transformative initiatives. In line with these objectives, Türkiye conducted its first official population censuses between 1927 and 1950, during a period of intense reconstruction. Positioned at the core of the country's developmental and transformation strategies, these censuses offer valuable insights into regions with distinct demographic and environmental characteristics. This study focuses on the demographic profile of Cizre, an ancient settlement known for its unique historical and cultural attributes, using data from the censuses conducted during the Single-Party Era.

Key Words: Cizre, Population, Census, Single-Party Era.

1. Giriş

Tarih boyunca en fazla önem atfedilmiş ve üzerine en çok eğilmiş meselelerin başında gelen nüfus olgusu¹, çağımızda da güncelliğini koruyan ve hassasiyet arz eden temel dinamiklerden birisi olarak ön plandadır.²

Varlıklarını devam ettirme noktasında ulus devletlerin korumaya ve arttırmaya çalıştığı, belirli politikalarla sürdürülebilir ve dinamik kılmaya çaba sarf ettiği nüfus gerçeği, günümüzde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu dünyanın farklı ülkelerinde değişik biçimlerde ele alınmaya, tartışılmaya ve istişare edilmeye devam edilmektedir.³

Aileyi ve toplumu meydana getiren, devletlerin inşasında harç işlevi gören ve daha birçok muhtelif bileşenin “nüfussuz” düşünülemeyeceği veya var olamayacağı hakikati, nüfusun tespiti ve muhafazasına yönelik politikaları gün yüzüne çıkarmıştır.

Bir başka açıdan meseleye yaklaşıldığında nüfus politikasının diğer bütün resmî devlet stratejilerinin icrasında kilit rolü oynadığı görülecektir. Nüfus, öncelik teşkil eden

1 David Grigg, *Population Growth and Agrarian Change: An Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

2 Hannah Ritchie & Lucas Rodés-Guirao (2024) - “Peak global population and other key findings from the 2024 UN World Population Prospects” Published online at OurWorldinData.org. Retrieved from: 'https://ourworldindata.org/un-population-2024-revision' [Online Resource].

3 <https://news.un.org/en/story/2024/07/1151971> (14.10.2024).

gündemlerin başında gelmiştir. Toplumla ilişkin her bir sosyal ayrıntının salâhiyetinde belirleyiciliğini muhafaza ettirmiş nüfus realitesi; askeri, iktisadi ve kültürel bağlamlarda oluşturulmuş her bir politikanın başarılı bir şekilde tatbikinde kilit işlev görmüştür. Nüfusa biçilen değer, kısaca bu şekilde özetlenebilir. Buna verilebilecek en uygun örneklerden birisi de Tek Parti Dönemi politikalarının ve ideallerinin gerçekleştirilmesinde nüfusun tek başına kazanmış olduğu önemdir.

Yukarıda da vurgulandığı üzere herhangi bir alana ilişkin politika için kilit bir aracı olan nüfus, çoğu zaman da münhasıran siyasal otoritelerin değişmez politikası olarak ön planda kalmıştır. Bahse konu siyasi erklerin anlaşılmasında, yorumlanmasında veya tanımlanmasında, mezkûr nüfus siyaseti esas başvuru kaynağı olarak mühim bir ölçüttür. Bu bağlamda, 1923-1950 yılları arasında benimsenmiş nüfus politikasına bakarak Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin karakteristikleri hakkında sağlıklı çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Yerel ve ulusal çaptaki nüfus planlamalarıyla Türkiye'nin demografik tarihinde ayrı bir yer edinmiş Tek Parti Dönemi, Türkiye'ye dair resmî nüfus politikasını izleyebilme imkânı bulduğumuz **özel** bir zaman dilimidir.

Osmanlı sonrasındaki nüfus bakiyesinin Anadolu'daki dağılımı ile Tek Parti hükümetlerinin bu popülasyona bakışı ve yaklaşımı, etnik ve sosyokültürel aidiyetler noktasında benzersiz ve oldukça zengin bir birikime farklı açılardan yaklaşılabilesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ile birlikte üzerine eğilmeye başlanan bir mesele olan nüfus⁴ ve Cumhuriyet dönemi ilk sayımları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler bağlamında da bir fikir veren mevcut çalışmanın Cizre hakkındaki literatüre zenginlik katması hedeflenmiştir.

Bu görünüm içerisinde; nüfus karakteristiği, tarihi kimliği ve beşeri coğrafyasıyla birçok yerleşimden ayrıışan Cizre'nin Tek Parti Dönemine ait nüfus verilerini ortaya koymanın, bugünkü nüfus tartışmaları ışığında fikir verebileceği ve faydalı olabileceği düşünülmektedir.

2. Osmanlı Dönemi Nüfus Anlayışı ve Cizre

Nüfus kavramı, oldukça geç bir dönemde Osmanlı Devleti'nde önem arz eden bir mesele olarak önem kazanmış olmasına rağmen başından itibaren kendine özgü dinamiklerle ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi sayımlarının aksine Osmanlı sayımlarının ortaya çıkış nedeni, toplam nüfusu ya da toplumsal-etnik görünüme ilişkin detayları net bir şekilde tek başına tespit etmek değildi. Geleneksel Osmanlı nüfusu, vergi toplama amacı etrafında şekillenen bir arayışın neticesinde kayda alınmaktaydı. Burada da bilhassa yetişkin erkeklerin sayımına öncelik verilmekteydi. 19. yüzyılda yaşanan Batı esinli değişim neticesinde nüfus da yeni yöntemlerle ele alınmaya çalışıldı. Buna rağmen, modern anlamda ilk kez 1831 yılında gerçekleştirilen ilk Osmanlı nüfusunda da kayda değer bir farklılık belirmemiştir. Mezkûr sayımın temel amacı daha evvelki geleneksel ve bölgesel girişimlerde de olduğu gibi Müslüman olmayan nüfusu tespit ederek şahsi vergi uygulamasını tatbik etmek ve

4 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 61

Müslüman erkekleri orduya almak üzere hazır bir insan kaynağı oluşturmaktı. Cizre nüfus istatistiklerindeki görünümün tam aksine buradaki uygulamada kadınlar, yetimler, ergenlik çağına gelmemiş Hristiyanlar, akli ya da fiziki engele sahip olanları dışarıda bırakan veya askerliğe elverişli olmayanlarla ilgilenmeyen bir anlayış hâkimdi.⁵

Batıdan tevarüs edilen yeniliklerin toplumsal boyutu dolayısıyla işlevsel yönetim ve sosyal hizmetler gibi anlayışların sonucunda Osmanlı sayım anlayışı, 1856 sonrasında daha belirgin değişimler yaşamaya başlamıştır. Beşeri ve doğal kaynaklarını daha titiz bir üslupla ele almaya özen gösteren yeni nüfus anlayışı doğrultusunda imparatorluğun daha önce temas edilmemiş toplulukları olan aşiretler ve kadın nüfusu üzerinde de ilk kez 1881/82-1893 sayımlarında önemle durulmuştur.⁶

Tablo 2.1. 1881 Cizre Nüfusu⁷

	Müslüman	Katolik	Yahudi	Protestan	Monofizit (Süryani)	Toplam
Erkek	3.168	790	85	24	103	4.170
Kadın	2.867	791	64	36	94	3.852
Toplam	6.035	1.581	149	60	197	8.022

Tablo 2.1.1. 1914 Cizre Nüfusu⁸

Müslüman	Ermeni	Yahudiler	Protestan	Süryani	Eski Suriyeli	Toplam
17.022	268	234	90	3.009	140	20.763

3. Cumhuriyet Sonrasında Cizre'nin Sosyokültürel Atmosferi

Cizre'yi herhangi bir hususta tek başına tanımlamak güç bir hadisedir. Cizre'ye anlam yükleyen, derinlik katan ve bilhassa sosyokültürel açıdan zenginleştiren muhtelif dinamiklerden söz etmek gerekir. Cizre, tarih boyunca bu dinamiklerle kurmuş olduğu bağla bilinirliğini devam ettirmiştir.

Cizre'nin bütünleştiği ve kendisinden hayat bulduğu Dicle Nehri, Cizre'yi bölgedeki yerleşimlerin büyük bir çoğunluğundan ayıran özelliklerin başında gelmektedir. Nehrin etrafına kurulmuş olması, Cizre halkının su ve toprak bütünlüğünden ileri gelen bir zenginlikle iç içe yaşamalarına imkân tanımıştır. Buna ek olarak, Dicle Nehri; tarım, endüstri ve ulaşım gibi hususlarda Cizre'nin hızlı bir şekilde kalkındırılabilmesinde işlenmeye hazır bir sağlayıcı olarak ortada durmuştur.

5 Karpat, *a.g.e.*, s. 41-43.

6 Karpat, *a.g.e.*, s. 44-46, 90-93.

7 Karpat, *a.g.e.*, s. 282-283.

8 Karpat, *a.g.e.*, s. 372,

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Mardin'in bir kazası olan Cizre⁹, Irak sınırı üzerindeki son vilayet kazası olmasının ötesinde Dicle'nin üzerinde mukim tek vilayet kazasıydı. Bunun haricinde, bir diğer komşu ülke olan Suriye'yle de sınırı bulunmaktaydı. Oldukça eski bir kavşak yerleşimi olarak tarihte yer edinmiş Cizre'nin geçmişi İsa öncesine dayanmaktadır.¹⁰

Osmanlı himayesindeki Cizre ve Cumhuriyet Cizre'si birçok defa mukayese edilmiştir:

Cizre, daha bir asır evvelisine kadar pek kalabalık şehirdi. O tarihte dört bine yakın dükkânı, büyük çarşıları ve elli bine yakın nüfusu vardı. Ticaretle pek ileri gitmiş, Suriye ve Irak topraklarının birleştiği noktada cenubi Anadolu'nun mühim bir tecim durağı hâline gelmiştir.

Cizre'nin bunu takip eden tarihi çok bakımsız geçmiştir. Eski idarenin her sahada göze çarpan ihmal ve lakaydisi bu tarihi Türk kasabasını da harabeye çevirmişti. Ticaretteki mevkiini tamamıyla kaybettiği gibi memuriyetine delâlet eden bunca âsar da zamanla âdeta enkaz haline gelmiştir.

Son on dört senedir başlayan ümran faaliyeti Cizre'ye yeni bir hüviyet ve çehre vermiştir. Filhakika, eskiden olduğu gibi binlerce dükkân yapılamamış, geniş topraklar işgal eden şehrin bütün ihtiyaçları temin olunamamıştır. Fakat, on dört Cumhuriyet senesinde yapılabilecek işlerin fazlası yapılmış ve kasabanın medeni noksanlarından bir kısmı giderilmiştir.¹¹

Dönemin Kaymakamı Baki Başaran'dan aktarılan bilgilere göre imar faaliyetleri bilhassa 1935 itibariyle Cizre'de büsbütün hızlanmıştır. Detaylandırmak gerekirse; eski, dar, pis ve düzensiz caddelerin on ikişer metre genişliğinde yeniden inşa edilmiştir. Şehrin sosyokültürel ihtiyaçları da gözetilmiştir. Buna göre; memurlar kulübü, aile ve çocuk bahçeleri, plaj, futbol sahası ve bir cumhuriyet meydanı tesis edilmiştir. Şehirdeki enkaz kaldırılmış, çarşılar tertip dâhilinde yeniden düzenlenmiş ve haşereyle mücadelede gerekli hazırlıklar yapılmıştır ve tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan, şehirdeki kültürel faaliyetlerin canlılığına da temas edilmiştir. Şubat 1938'de Memurlar Kulübü çatısı altında hizmete açılan Halkevinin Cizre ve civarındaki önemli bir boşluğu doldurduğu vurgulanmıştır. Halkevinde temsil edilen piyeslere bilhassa gençler tarafından gösterilen rağbete değinilerek kasabalı ve köylü halkın hep birlikte Halkevi bünyesinde bir araya geldiğinin ve bütünleştiğinin altı çizilmiştir.¹²

9 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül III – Usuller Kanun ve Talimatnameler – Neticelerin Tahlihi (Recensement General de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule III – Méthodes du recensement, Lois, Règlements, Instructions – Analyse des Résultats)*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 125.

10 “Cizre Yeniden Hayat Bulmaya Başladı,” *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

11 *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

12 *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

Cizre Halkevi'nin Resmî Açılışı¹³

Cizre hakkında benzer doğrultuda malumata denk geldiğimiz bir başka bilgilendirmede aradan geçen üç yıllık süre zarfındaki gelişmeye dikkat çekilmiştir:

*Caddeler on ikişer metre genişliğinde açılmış, eski çarşı yeni ve modern bir şekle sokulmaya başlamış, heykel dikilmiş, meydan ve sahalar açılmış, çocuk bahçesi ve aile parkı yapılmış, caddeler ağaçlanmış, Halkevi ve hükümet binaları tamamlanmış, mezbaha ve Kaymakam evi, Dicle-Nusaybin, Silopi ve Irak yolları, Dicle Nehrinin bir kolu üzerinde büyük bir köprü inşa edilmiş, sahilde bir plaj tesis olunmuştur.*¹⁴

Sosyal yaşamı yakından ilgilendiren bütün bu hususların yanında 1938 yılı ile birlikte hayata geçirilmesi planlanan çalışmalardan da söz edilmiştir:

*1938 çalışma programı diğer yıllara nispetle daha zengindir. On bin lira sarf ile elektrik, sinema ve buz ihtiyaçlarını karşılayacak bir fabrika kurulacak ve sekiz bin lira sarf ile içme suyu tesisatı tamamlanacaktır.*¹⁵

İklim ve coğrafya kaynaklı bir karakteristik olması dolayısıyla yine bu dönemde akrep ve yılan benzeri haşere ile mücadeleye münhasıran ihtimam gösterilmiştir. Ağaçlandırma da kaza yönetiminin bir başka temel önceliği olarak şekillenmiştir. Böylelikle şehrin sıcağına bir çözüm bulanabileceğine inanılmıştır. Bu bağlamdaki tespit de zikre değerlidir: “Cizre, Dicle Nehri gibi her yere nasip olmaz bir servete malik bulunduğuna göre, ağaçlanması kolaylıkla mümkündür”.¹⁶

Nüfus sayım verilerine ilişkin muhtelif tablolar içerisinde yorumlanan eğitim vaziyeti hakkında fikir veren bir ayrıntının arka planı veya nedenleri de bu bilgilendirmede detaylandırılmaktadır. Buna göre, Cizre halkının esasen kültür bakımından ileri olduğunun

13 Akşam, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

14 “Cizre Terakki Ediyor ve Güzel Bir Şehir Oluyor,” Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

15 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

16 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

altı çizilmiştir. Bununla birlikte, okulsuzluk yüzünden eğitim alanında kayda değer bir ilerleme kat edilemediği belirtilmiştir. 27 bin nüfusa sahip Cizre kazasındaki ilkokul sayısının yalnızca “iki” olmasına dikkat çekilmiştir. 1938 senesinde birkaç köyde ilkokul açılmasının beklendiği ve sene başında açılmış Halkevi'nin bu alandaki eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmasının ümit edildiği ifade edilmiştir.¹⁷

Cizre'nin bir diğer temel karakteristiği de üzerine kurulduğu toprakların bereketli oluşudur. Toprağın verimliliği, dönemin kaynaklarına “arızasız” şeklinde geçmiştir. Herhangi bir kusurdan mahrum ve bakir anlamındaki bu tabir, tarım ve hayvancılık benzeri uğraşılarda Cizre'ye atfedilmiş önemli bir özelliktir. Cizre'de bulunan Cudi Dağı'nın etekleri gibi engebeli arazilerde bahçecilik ve meyvecilik faaliyetleri gerçekleştirilirken ova kısımlarında ziraat ve hayvancılık öne çıkmaktadır. Hububatın her türlüünün büyük bir bereketle tarım arazilerinde yetiştiği; Cizre mıntıkasındaki hayvan sayısının bu tarihlerde 150 bin üzerinde olduğu, Suriye ve Irak'a önemli miktarlarda hayvan ihraç edildiği belirtilmiştir.¹⁸

Burada zikredilen hususların bütünü, zaman ve dönem fark etmeksizin Cizre'nin geliştirilmeye çalışılan yönleri ve giderilmeye çaba sarf edilen ihtiyaçları olarak ön planda kalmıştır. Teşebbüslere ve desteklere rağmen bir kısmının Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar değişmeden ulaşmış olması da ilginçtir.

4.1. 1927 Nüfus Sayımı

Tablo 4.1.1. Kaza ve Köyler İtibariyle Cizre Nüfusu¹⁹

Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus Yoğunluğu	Yerleşim Adedi
12.738	14.298	27.036	35.6	175

Tablo 4.1.2. Cizre Merkez Nüfusu²⁰

Erkek	Kadın	Toplam
2.811	2.537	5.348

İlk nüfus sayımı verilerinde göze çarpan ilk husus hem Cizre merkezde hem de Cizre genelinde az bir farkla da olsa kadın nüfusun erkek nüfusa sayıca üstünlüğüdür.

17 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

18 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

19 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları (Recensement Général de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule I – Résultats Détaillés Pour Les Vilayets – Tableaux Récapitulatifs)*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s. XIII.

20 *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1935 – Population de la Turquie Résultats Définitifs)*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937, s. 30.

Tablo 4.1.3. Cizre Nüfusunun Medeni Hâl Görünümü²¹

	Nüfus	Medeni Hâl				
		Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul
Erkek	12.738	4.990	5.933	392	21	21
Kadın	14.298	5.273	5.896	1.448	39	8
Toplam	27.036	10.263	11.889	1.840	60	31

Dönem itibariyle bölge genelindeki ortak bir özellik olan düşük boşanma oranları gerçeğinde Cizre'nin bir istisna olmadığı görülmektedir. Toplam dul sayısı yüksek olmakla birlikte, burada dikkatleri celp eden husus kadın dul nüfusunun erkek dul nüfusundan neredeyse dört kat fazla olmasıdır. Cizre toplam nüfusu ile birlikte değerlendirildiğinde, 11.889'luk evli oranı, Cizre aile yapısı hakkında verdiği önemli ipuçları nedeniyle üzerinde durulmaya değerdir. Aile kurumuna açılan kapı mahiyetindeki evlilik, Cizre nüfusunun sürekliliğinde belirleyici bir dinamik olmuştur. Diğer taraftan, bekâr nüfus oranındaki yükseklik aşağıda yaş grupları temelinde münhasıran mütalaa edilmektedir.

Tablo 4.1.4. Yaş Grupları Dağılımına Göre Cizre Nüfusu²²

	1 Yaşından Küçük	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71 ve Üstü	
E.	273	1.348	1.427	797	522	4.728	1.621	421	186	34
K.	192	1.050	1.612	1.188	1.006	5.795	1.299	310	177	35
T.	465	2.398	3.039	1.985	1.528	10.523	2.920	731	363	69

Cizre hakkındaki genel betimlemeden de anlaşılacağı üzere Cizre kenti kapalı bir coğrafya değildi. Cizre halkını da bu minvalde ele almak mümkündür. Dolayısıyla, buradaki istatistikleri kapalı-açık toplum varsayımlarına dayandırmak, Cizre toplumunun geleneksel değerlerinden bihaber olmak ve aile yapısını doğru okuyamamak tehlikesini beraberinde getirir. Tablo 4.1.3., ilk bakışta yüksek bekâr nüfusuyla dikkat çekebilir. Ancak Tablo 4.1.4. içerisindeki verilere dikkatle bakıldığında, 1 ve 19 yaş aralığındaki toplam nüfusun 5.048 olduğu görülecektir. Bu oran, toplam bekâr nüfusun yarısına çok yakındır. Ayrıca, 19 yaş sonrasındaki nüfusun 20-45 gibi geniş bir aralıkta belirlenmiş olması, 20'li yaşlar nüfusunun bekâr nüfus içerisindeki kapsamı hakkında fikir sahibi olabilmemize engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla, bekâr nüfus oranındaki yükseklik yalnızca tabii saiklerle açıklanabilecek bir görünüm sunmaktadır. Bunun haricinde, 1927 sayımı itibariyle Cizre nüfusunun oldukça genç ve dinamik bir çehre sunduğu görülmektedir.

21 Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları, s. 177.

22 Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları, s. 177.

Tablo 4.1.5. Cizre Nüfusunun Okuma Bilen-Bilmeyen Dağılımı²³

	Bilen	Bilmeyen
Erkek	267	11.090
Kadın	6	12.658
Toplam	273	23.748

Cizre hakkında 1927 sayımında öne çıkan bir başka belirgin özelliklerden birisi de nüfusunun neredeyse bütünü okuma yazma bilmiyor oluşudur. Toplam nüfus içerisinde yalnızca 273 kişi okuma bilir olarak kaydedilmiştir. Kadın nüfusu içerisindeki 6 kişi ile okuma bilmeyen 23.748 kişilik nüfus, Cizre'nin eğitim öğretim hayatı hakkında doğrudan fikir vermektedir.

Tablo 4.1.6. Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı²⁴

	Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Ordu	PTT	Çeşitli	Toplam	Mesleksiz veya Mesleği Meçhul
E.	4.498	151	278	80	75	495	3	139	5.719	5.638
K.	625	15	6	1	1	-	-	3	651	12.013
T.	5.123	166	284	81	76	495	3	142	6.370	17.651

Mesleklerin bugünkü şekliyle henüz kategorize edilmediği dönemlerde, Cizre nüfusunun geçim kaynağı konumundaki uğraşlar temelinde farklı bir örneklem olarak ele alınabileceği düşünülmektedir. 6.370 kişinin meslek erbabı olarak kaydedilmiş olması, Cizre'deki sosyal yaşamın ve sınai canlılığın da bir başka tezahürüdür. Burada vurgulanmasında yarar bulunan en mühim husus ise kadınların Cizre yaşamı içerisindeki sıra dışı rolleridir. Modern toplumlardaki görünüm ve gelişimin sunduğu arka planın aksine, Doğu toplumlarının genel bir benzerlik göstergesi olarak, Cizre'de de kadınlar zirai yaşamın tam kalbinde yer alan ve hatta bunu hayatta tutan kimseler olarak mümtaz bir konuma sahip olmuşlardır. Dönem itibariyle Cizre zirai yaşamını kadın emeğinden ayrı ele almak veya düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda, 651 olarak tespit edilmiş meslekli kadın nüfusu önemli addediliyor olmakla birlikte herhangi bir mesleği bulunmayan 12.013 kadın nüfusun da benzer şekilde bir eksiklik olarak görülemeyeceği veya öne sürülemeyeceği düşünülmektedir. Çocuk nüfus düşüldüğünde, mevzu bahis sayının olumsuz bir ayrıntı olarak ele alınamayacağı zira kadınların genellikle ev ve evle ilgili işlerle yaşamları boyunca iştiğal oldukları, yalnızca Cizre'nin değil neredeyse civar bölgedeki tüm yerleşimlerin ortak özelliği olduğu gerçeği bilinir bir durumdur.

23 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 177.

24 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 200.

Tablo 4.1.7. Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı²⁵

	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Meçhul
E.	10.295	82	-	-	9	278	51	160	482
K.	11.467	37	-	-	5	300	37	495	323
T.	21.762	119			14	578	88	655	805

Nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Cizre, civarında birden fazla etnisiteyi barındıran İdil, Midyat ve Mardin gibi yerleşimler kadar olmasa da Katolik, Ermeni, Musevi, Hristiyan ve sair dinlere mensup nüfusun belirginliği itibariyle farklı inançlara mensup kişilerin bir arada yaşadığı yerleşimlere verilebilecek güzel bir örnektir.

Tablo 4.1.8. Engele Göre Cizre Nüfusunun Dağılımı²⁶

	Engelsiz	Kör	Sağır	Topal	Çolak	Kambur	Sair Engeller
Erkek	11.045	79	12	25	9	6	181
Kadın	12.522	43	6	12	2	1	78
Toplam	23.567	122	18	37	11	7	259

Genel itibariyle engelsiz bir görünüm sunan Cizre nüfusunun Tablo 4.1.8'deki dağılımı esasında; kör, sağır, topal, çolak, kambur ve sair engelli toplam kişi sayısının 454 olduğu görülmektedir. Bu oranın, dönem itibariyle Cizre gibi küçük bir yerleşim için yüksek kaldığı düşünülmektedir. Cizre resmî idare kurumlarının bu nüfusa yönelik özel bir politikası, yaklaşımı veya hizmetinin olup olmadığı merak uyandırmaktadır. Bu engellerin doğumla ilintili olup olmadığı, sonradan mı meydana geldiği veya bu engellerde akraba evliliklerinin rol oynayıp oynamadığı bilinir değildir. Engellerin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise erkeklerdeki sayıların hep daha yukarıda kalmış olması ilginç bir ayrıntıdır.

Tablo 4.1.9. Ana Lisana Göre Cizre Nüfusunun Görünümü²⁷

	Türkçe	Arapça	Yahudice	Kürtçe	Sair Lisan
Erkek	1.731	732	4	8.632	258
Kadın	1.356	824	-	10.165	319
Toplam	3.087	1.556	4	18.797	577

Cizre'ye ilişkin resmî lisan tablosunda Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Acemce, Çerkezce, Tatarca, Arnavutça ve Bulgarca da yer almasına rağmen bu dilleri bilenlerin olmayışı nedeniyle mevcut tablonun dışında bırakılmışlardır. Yukarıda Tablo 4.1.5'te müşahade edilen okuma bilen ve bilmeyen nüfus bağlamında burada üzerinde durulmasında yarar görülen bir ayrıntı bulunmaktadır. Buna göre, okuma bilmeyen 23.748

25 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 222.

26 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 222.

27 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 244.

kişilik Cizre nüfusu karşısında kentin ana diller zenginliğini kanıtlar nitelikteki sayılar son derece değerlidir. Bu durum, Cizre halkının bilhassa Kürtçe, Türkçe, Arapça, Yahudice ve sair dillerde bir arada huzur içerisinde yaşadığını, kadın ve erkek oranlarındaki ana lisan oranlarının birbirlerine yakınlığı nedeniyle bu dillerin özellikle ve çoğunlukla aile içerisinde çokça konuşulduğunu ve böylelikle bu dillerin sürekli bir şekilde Cizre toplumsal yaşamına eşlik ettiğini ortaya koymaktadır. Dil bilmek ve bir dilde okumak mefhumlarının birbirlerinden oldukça farklı iki gerçeklik olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda ise aradaki tezat veya çarpıklığın Cizre'nin mektep yetersizliğinden ileri geldiği kanaati hâsıl olmaktadır.

Diğer taraftan, 1927 genel sayımına göre Mardin'in aralarında Cizre'nin de bulunduğu kazalar nüfusuna göre dağılımında tabiiyet ağırlıklı olarak Türkiyeli olarak kayıt altına alınmıştır. Erkeklerde 64.937, kadınlarda da 68.088 kişinin tabiiyeti Türkiye'dir. Farklı tabiiyetler dağılımına göre erkeklerde 3 kişi Irak, 10 kişi Fransa, 3 kişi Yunanistan, sair Avrupa ülkelerinde 3 kişi ve tabiiyeti meçhul 6 kişi tespit edilmiştir. Öte yandan, kadınlardaki tabiiyet farklılığına ilişkin herhangi bir kayıt yer almamıştır.²⁸

Doğum ülkesine göre nüfus dağılımında da benzer bir çoğunluk söz konusudur. Erkeklerde 11.352 kadınlarda da 12.662 kişinin doğum ülkesi Türkiye olarak not edilmiştir. Erkeklerde yalnızca 5 kişinin doğum ülkesi Irak olarak tespit edilmiştir. Kadınlarda doğum ülkesi farklı olan bulunmamış olmakla birlikte 2 kişinin ülkesi meçhul olarak kayıtlara geçmiştir.²⁹

4.2. 1935 Nüfus Sayımı

Mardin'in toplam nüfusu, 229.421 olarak tespit edilmiştir.³⁰ Bir önceki genel sayıma oranla hem Mardin hem de yurt genelinde ülke nüfusunun önemli bir miktarda yükseliş gösterdiği gerçeği, Umumi Müfettişlik raporlarınca da teyit edilmiştir.³¹

Tablo 4.2.1. Cizre Merkez Nüfusu³²

Erkek	Kadın	Toplam
2.836	2.649	5.485

1927'de 5.348 olarak tespit edilmiş Cizre nüfusunun yaklaşık 8 yıl gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde yalnızca 137 kişilik son derece küçük bir artış göstermiş olması enteresan bir durumdur. Bu kadar uzun bir süre zarfında, merkez nüfusunda belirgin bir değişim yaşanmamış olmasının arka planındaki gerekçeler merak uyandırıcıdır. Benzer şekilde, aşağıda Tablo 4.2.2. ve Tablo 4.2.3'te de gösterildiği üzere 1927'den (27.036) 1935'e Cizre toplam nüfusunda 1.927 kişilik bir artış meydana gelmiştir. 1927 tarihinde Cizre nüfusu genelindeki yüksek evlilik oranları göz önünde bulundurulduğunda (E-5.933 – K-5.896),

28 *Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 260.

29 *Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 280.

30 *Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri*, s. 7.

31 *Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 450.

32 *Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri*, s. 18.

Cizre merkezindeki ve Cizre genelindeki bahse konu yukarıya doğru küçük artışların soru işaretleri uyandırdığı düşünülmektedir.

Tablo 4.2.2. Cizre Köyler Nüfusu³³

Erkek	Kadın	Toplam
10.459	13.019	23.478

Tablo 4.2.3. Cizre Toplam Nüfusu³⁴

Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus Yoğunluğu
13.295	15.668	28.963	38

Cizre merkez nüfusunda erkekler genel olarak sayıca kadınlardan daha fazla iken kırsal kesimlerde kadınların erkek nüfusa sayıca üstünlüğü söz konusudur.

Tablo 4.2.4. Cizre Köy Adedi, Vasati Köy Nüfusları ve Mesahaları³⁵

Köy Adedi	Vasati Köy Nüfusu	Beher Köye İsalet Eden Mesaha
130	181	5.8

Tablo 4.2.6. Okuma Yazma Bilen ve Bilmeyenler Dağılımı³⁶

	Okuma ve Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Okuma ve Yazma Bilmeyen	Toplam	Oran	
					Bilen	Bilmeyen
Erkek	470	-	2.366	2.836	16.6	83.4
Kadın	54	-	2.595	2.649	2.0	98.0
Toplam	524	-	4.961	5.485	9.6	90.4

Cizre nüfusu son derece düşük bir artış eğilimi göstermişken okuma-yazma oranlarındaki görünüm 1927 istatistiklerinden oldukça farklıdır. İlk sayım olması dolayısıyla okuma bilen/bilmeyen gibi zorlu bir mesai gerektiren verilerin tespitinde birtakım aksamaların yaşanmış olması ihtimal dâhilindedir. 1927 sayımında 23.748 (E-11.090 – K-12.658) olarak tespit edilmiş okuma bilmeyenler görünümüne kıyasla 1935'te farklı bir tablo şekillenmiştir. Buna göre, okuma bilen kadın sayısı 1927'de sadece 6 iken 1935'te okuma yazma bilen olarak 54'e yükselmiş, erkek sayısı da 267'den 470'e çıkmıştır. 1927'de okuma bilmeyen erkek sayısı 11.090 iken 1935'te okuma ve yazma bilmeyen olarak 2.366 olarak tespit edilmiş, 12.658 olarak kayıtlara geçmiş okuma bilmeyen kadın nüfusu da 1935'te okuma ve yazma bilmeyen şeklinde 2.649 olarak güncellenmiştir.

3.3. 1940 Nüfus Sayımı

Cizre merkez nüfustaki düşük yükseliş eğilimi, 1940 sayımı için de geçerlidir. Görüldüğü üzere, merkez nüfusu bir önceki sayım olan 1935'e kıyasla sadece 90 kişi

33 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 18.

34 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 18.

35 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 39.

36 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 278.

artmıştır. 5 yıl gibi uzun bir süre için bahse konu artış miktarı sağlıklı görünmemektedir.

1935'te 28.963 olarak gerçekleşmiş Cizre nüfusu, aşağıda detaylandırılan tablolardan da anlaşılacağı üzere 1940'ta 21.163 olarak kayıt altına alınmıştır. Her iki sayım sonuçları arasındaki 7.800'lük farkın temel nedeninin, idari taksimat gereği birtakım köylerin başka kaza veya vilayetlere geçmiş olmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Nitekim Cizre köy adedi 1935'te 130 gibi büyük bir sayı iken 1940'ta 44 azalarak 86 olarak tescillenmiştir.

Tablo 4.3.1. Cizre Nüfusu³⁷

	Merkez			Nahiye ve Köyler			Toplam		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Yekûn	Erkek	Kadın	Toplam
Cizre	3.157	2.418	5.575	7.492	8.096	15.588	10.649	10.514	21.163
Oran	56.6	43.4	100.0	48.1	51.9	100.0	50.3	49.7	100.0

Tablo 4.3.2. 1935 ve 1940 Sayımlarında Cizre Köy Nüfusu Verileri³⁸

Köy Adedi	1940		Köy Adedi	1935	
	Ortalama Köy Nüfusu	Her Köye Düşen Yüzey Ölçü		Ortalama Köy Nüfusu	Her Köye Düşen Yüzey Ölçü
86	181	19.5	130	181	5.8

Tablo 4.3.3. Kaza ve Nahiyelere İtibariyle Nüfus Miktarı ve Köy Adedi³⁹

Şehir	Erkek	Kadın	Toplam	Köy Adedi	Köy Başına Düşen Ortalama Nüfus
Cizre	3.157	2.418	5.575	-	-
Merkez Nahiyesi	1.707	1.763	3.470	22	158
Dicle	1.930	1.740	3.670	22	167
Silopi	3.855	4.593	8.448	42	201
Toplam	10.649	10.514	21.163	86	181

Tablo 4.3.4. Cizre Merkez Nahiye Nüfusu Özellikleri⁴⁰

Mevkiler	Erkek	Kadın	Toplam
Cizre			
Şehir	3.157	2.418	5.575
Merkez Nahiyesi			
1. Aşağı Dira	38	31	69
2. Bahmur	17	29	46

37 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1940 – Population par provinces, districts, communes et villages), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1944, s. 480.

38 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. LIII.

39 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 481.

40 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 482-483.

3. Basisk	36	30	66
4. Basikan	48	44	92
5. Bikrik	14	32	46
6. Birki	38	39	77
7. Cenibir	102	107	209
8. Dejdal	25	16	41
9. Fahmi	9	8	17
10. Firisi	58	48	106
11. Genda	24	31	55
12. Hapler	205	227	432
13. Hirikan	53	106	159
14. Hulamibala	34	65	99
15. İstevrik	84	74	158
16. Kafilkır	32	28	60
17. Kasirdelan	20	10	30
18. Mahmedi	98	83	181
19. Ravini	10	3	13
20. Şah	148	158	306
21. Şikeftan	17	12	29
22. Ziyaret	28	20	48
Aşiret	569	562	1.131
Toplam	1.707	1.763	3.470

Tablo 4.3.5. Cizre Kazası Dicle Nahiyesi Nüfusu⁴¹

Mevkiler	Erkek	Kadın	Toplam
Dicle Nahiyesi			
1. Ömerin	113	145	258
2. Babil	58	77	135
3. Batıl	162	159	321
4. Bazift	16	33	49
5. Bider	90	119	209
6. Bilingir	11	21	32
7. Cibri	38	35	73
8. Derbaciyan	78	118	196
9. Dunbulyan	41	73	114
10. Ernebat	72	69	141
11. Gijal	75	86	161
12. Girigerv	35	65	100
13. Gözik	55	55	110
14. Höser	167	211	378

41 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 482-483.

15. Kanisippi	23	26	49
16. Nehrip	48	48	96
17. Pelisi	38	99	137
18. Serdahlı	23	34	57
19. Sınati	13	21	34
20. Sırsık	144	128	272
21. Telfrit	44	39	83
22. Telibel	80	79	159
Yolamelesi	506	-	506
Toplam	1.930	1.740	3.670

Tablo 4.3.6. Silopi Nahiyesi Nüfus Verileri⁴²

Mevkiler	Erkek	Kadın	Toplam
Silopi Nahiyesi			
1. Girikamo (N.M)	298	318	616
2. Bışiri	109	95	204
3. Bimirin	6	7	13
4. Biskin	235	306	541
5. Babıkan	14	18	32
6. Bılıkan	75	104	179
7. Cumai	77	54	131
8. Çamkara	19	27	46
9. Dadar	41	47	88
10. Dıredefş	25	34	59
11. Diresur	18	23	41
12. Dırık Mustafa	14	29	43
13. Fırıkan	54	78	132
14. Germik	157	183	340
15. Giriçolıyan	60	38	98
16. Girikbedro	154	172	326
17. Girkundan	90	110	200
18. Gundhadit	160	172	332
19. Harapıreşik	18	20	38
20. Harbul	106	190	296
21. Hassana	210	197	407
22. Hınıs	19	39	58
23. İspirta	34	67	101
24. Kasrı Küzeyr	89	05	184
25. Kitta	165	203	368

42 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 482-483.

26. Kölyan	36	66	102
27. Kürüfa	63	56	119
28. Kökit	17	16	33
29. Künsere	17	16	33
30. Mağara	40	38	78
31. Rihani	104	110	214
32. Rubai	61	58	119
33. Salatun	76	60	136
34. Silip	52	64	116
35. Sufsalim	14	14	28
36. Surbutum	81	96	177
37. Şemikan	24	45	69
38. Şivesur	95	101	196
39. Telkabin	101	100	201
40. Vahzat	113	95	208
41. Zikan	59	114	173
42. Zurafa	24	13	37
Aşiret	643	902	1545
Toplam	3.855	4.593	8.448
Nahiye ve Köyler Toplamı	7.492	8.096	15.588
Cizre Kazası Toplamı	10.649	10.514	21.163

3.4. 1945 Genel Nüfus Sayımı

Tablo 4.4.1. Cizre Nüfusunun Merkez, Bucak ve Köylere Göre Dağılımı⁴³

Şehir Nüfusu	Bucak ve köyler	Toplam
4.477	12.836	17.313

Tablo 4.4.2. Cizre Merkez ve Muhtarlık Nüfusları, Yüzey Ölçü ve Nüfus Yoğunluğu⁴⁴

Merkez			Bucak ve Muhtarlıklar			Toplam		
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2.339	2.080	4.419	6.068	6.788	12.856	8.407	8.868	17.275

43 *İstatistik Yıllığı (Annuaire Statistique) 1942-1945*, Cilt 15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1946, s. 92.

44 *Genel Nüfus Sayımı 21 Ekim 1945 (Recensement Général de la Population du 21 Octobre 1945)*, Cilt 65, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950, s. 24.

Tablo 4.4.3. Cizre Muhtarlık Sayıları, Ortalama Muhtarlık Nüfusu ve Yüzey Ölçüleri [1940-1945]⁴⁵

1940			1945		
Muhtarlık Sayısı	Ortalama Muhtarlık Nüfusu	Her Muhtarlığa Düşen Yüzey Ölçüsü	Muhtarlık Sayısı	Ortalama Muhtarlık Nüfusu	Her Muhtarlığa Düşen Yüzey Ölçüsü
86	181	19.5	82	157	14.1

3.5. 1950 Nüfus sayımı

1940-1950 yılları arasındaki verilere bakıldığında şehir ve köy nüfusunun özellikle II. Dünya Savaşı'na denk gelen dönemde azalmış olduğu dikkat çekmektedir. Ancak savaşın bitmesiyle birlikte nüfusta belirgin bir artış yaşanmıştır. Cizre kazası ve bağlı köylerin nüfus oranlarının 1940-1950 arasındaki görünümü, aşağıda **Tablo 4.5.1**'de gösterilmiştir.⁴⁶

Şehir Nüfusu			Köy Nüfusu			Toplam			Yüz	Km ² Düşen Nüfus
1940	1945	1950	1940	1945	1950	1940	1945	1950		
5.575	4.419	5.425	15.588	12.856	14.163	21.163	17.275	19.588		17

Tablo 4.5.2. 1950 Nüfus Sayımına Göre Cizre'nin İlçe, Bucak ve Muhtarlıklara Ait Nüfus Verileri⁴⁷

Mevkiler	Nüfus
Cizre	
Şehir	5.425
Merkez Bucağı	
Aşağıdere	168
Basısık	49
Baska	230
Behmur	1.006
Cinibir	552
Hebler	907
İstarisik	59
Şah	678
Zivik	137
Toplam	3.786
Dicle Bucağı	

45 Genel Nüfus Sayımı 21 Ekim 1945 (*Recensement Général de la Population du 21 Octobre 1945*), s. 44.

46 Genel Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 (*Census of Population-22 Octobre 1950*), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1961, s. 22.

47 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population du 22 Octobre 1950 – Population par Provinces, Districts, Communes et Villages)*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 359, 1954, s. 293.

Ömerin (B.M)	185
Babil	75
Batil	534
Bazift	76
Binatuk	160
Cibri	86
Derbacya	101
Dünbilya	87
Ernebat	83
Gijat	85
Girgerin	58
Girigah	112
Gözük	114
Hoser	147
Nehrip	111
Pelisi	98
Telafrit	53
Tilibel	148
Toplam	2.313
Silopi Bucağı	
Girikoma (B.M)	541
Bespin	679
Beşiri	177
Billikan	171
Deredevş	85
Ferikan	166
Germik	368
Giriçolya	124
Girikbedro	201
Girründan	302
Gitta	357
Günthadit	668
Hasana	394
Herbil	296
Hinis	49
Kolya	151
Kükit	182
Rihani	433
Rubai	150
Selatun	207
Silip	93
Sorbutum	173

Şivesor	119
Tokyan	395
Telkabin	555
Vahsat	446
Zedikan	357
Bölge Dışı	225
Toplam	8.064
Cizre İlçesi Toplam	19.588

Tablo 4.5.3. Cizre Muhtarlık Sayısı, Ortalama Muhtarlık Nüfusu ve Yüzey Ölçüleri [1945-1950]⁴⁸

1950			1945		
Muhtarlık Sayısı	Ort. Muhtarlık Nüfusu	Her Muhtarlığa Düşen Yüzey Ölçü	Muhtarlık Sayısı	Her Muhtarlığa Düşen Nüfus	Yüzey
54	258	21.4	82	157	14.1

Tablo 4.5.4. Cizre Şehir ve Köy Nüfusu Dağılımı [1940-1950]⁴⁹

Cizre	Şehir			Bucak ve Köyler			Toplam		
	1940	1945	1950	1940	1945	1950	1940	1945	1950
Nüfus	5.575	4.419	5.425	15.588	12.856	14.163	21.163	17.275	19.588

Tablo 4.5.5. Genel Sayım Verilerine Göre Cizre Nüfusu [1927-1950]⁵⁰

Yıl	1927	1935	1940	1945	1950
Nüfus	5.348	5.485	5.575	4.419	5.425

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde ilk kez 1881 ve 1914 tarihlerinde Cizre nüfusu hakkında özellikle dini aidiyetler temelinde iki defa denk geldiğimiz veriler, bir yerleşim olarak Cizre'nin teşkil ettiği tarihi öneme işaret etmektedir. Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırlarındaki stratejik yerleşimlerinden birisi olarak da Cumhuriyet döneminde önemini muhafaza ettirmiştir.

Cizre'yi civar yerleşimlerden ayıran birtakım temel özellikler bulunmaktadır. Engebeli bir arazi yapısına sahip Şırnak gibi yerlere kıyasla daha korunaklı derin bir iç arazi üzerine kurulmuştur. Etrafındaki tepeliklerin korunaklı bir kimlik kazandırdığı Cizre, kurulu olduğu alan nedeniyle de bölgedeki civar yerleşimlerin yakınlığına rağmen kendine özgü bir iklim özelliğine de sahip olmuştur. Bu iklim, giyim kuşamdan insani karakteristiklere

48 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population du 22 Octobre 1950 – Population par Provinces, Districts, Communes et Villages)*, s. 37.

49 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, s. 20.

50 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, s. 29

kadar şehrin tüm bünyesine nüfuz etmiştir.

Tarihi kaynaklara bakıldığında Cizre'nin bir yönetim üssü olduğu da görülecektir. Şehrin ticari, sosyal ve kültürel canlılığı, İpek Yolu üzerindeki mukim kavşaklardan birisi olması nedeniyle de etkisini kaybetmemiştir. Cizre'ye hayat ve can verdiği inanan Dicle Nehri, taşımacılık ve balıkçılık gibi uğraşların revaçta kalmasını sağlamasının haricinde sulama dolayısıyla da tarım arazilerinin ve ürünlerinin doğrudan ve kesintisiz bir şekilde verimli kalmasını sağlamıştır. Bütün bu özellikleri anlamlı kılan ve tarihsel süreçte Cizre'nin bir çekim merkezi olarak kalmasına imkân tanımış unsur ise hiç şüphesiz nüfus olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde nüfusun tespitine yönelik temel gerekçe, Osmanlıdaki pratikten neredeyse bütünüyle ayrılmaktadır. Artık köy ve kasabalara kadar inen, detayları daha kapsamlı bir nüfus sayım kültürü ön plandadır. Çalışma içerisindeki tablolar, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet öncesindeki son sayım olması hasebiyle 1914 Osmanlı sayımında 20.763 olarak tespit edilmiş Cizre nüfusunun 1927-1950 sayımlarında keskin bir düşüş veya artış göstermemesi ve 1950'deki sayımda da 19.588 olarak kayıtlara geçmesi üzerinde durulmaya değer bir ayrıntıdır.

Bütün yönleriyle milli bir nüfus inşasına odaklanmış Tek Parti Dönemi politikaları uyarınca Cumhuriyet ilke ve inkılaplarının layığıyla Cizre halkına aksettirilebilmesini mümkün kılmak amacıyla Cizre Halkevinin özellikle eğitim-öğretim ve sosyokültürel aktivitelerle bu doğrultuda mesafe kat etmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte, neredeyse bütün sayımlarda Cizre nüfusunun okuryazarlık oranlarında çok gerilerde kaldığı görülmektedir. Mektep ve muallim ihtiyacı da uzun müddetler boyunca kalıcı olarak giderilememiştir.

Cumhuriyet düşüncesinin kesintisiz ve kararlı devlet politikalarıyla toplumsal yaşamın hayatın tüm safhalarında görünür ve hâkim kılınmaya çalışıldığı bir dönemde; farklı ülkeler ve kültürlerle komşu merkezden uzak bir sınır yerleşimi kimliğiyle kendine özgü aidiyetlerle öne çıkan Cizre'de, nüfusun kedisine ve özellikle milli değerlerle bütünleşmiş sosyal değişimine önem atfedildiği ve bu doğrultuda halkın önemli yeniliklerle buluşturulmaya çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, çalışma içerisinde detaylı bir şekilde yer verilen ilgili istatistiklerden de görülebileceği üzere hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu Cizre'de, eğitim öğretim gibi yaşamın içinden ve merkezinde meselelere gereken ağırlığın verilemediği ve bununla ilintili olarak hedeflenen gelişimin de kaydedilemediği düşünülmektedir.

Demografi esaslı bir sosyal tarih çalışması olan mevcut makale esasen Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş ilk nüfus sayımı verilerinde bölgesinin ve coğrafyasının tarihi yerleşimlerinden Cizre'nin nüfus istatistiklerini tahlil etmiş olmakla birlikte aslında günümüze de yansıyan yönleriyle Cizre'nin yüz yıllık süreçteki görünümünden insan odaklı kesitler sunmaktadır.

Kaynakça

“Cizre Terakki Ediyor ve Güzel Bir Şehir Oluyor,” *Akşam*, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

“Cizre Yeniden Hayat Bulmaya Başladı,” *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1940 – Population par provinces, districts, communes et villages), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1944.

Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat’i Tasnif Neticeleri (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1935 – Population de la Turquie Résultats Définitifs), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

Genel Nüfus Sayımı 21 Ekim 1945 (Recensement Général de la Population du 21 Octobre 1945), Cilt 65, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950.

Genel Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 (Census of Population-22 Octobre 1950), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1961.

Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

Grigg, David, *Population Growth and Agrarian Change: An Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

İstatistik Yıllığı (Annuaire Statistique) 1942-1945, Cilt 15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1946.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Ritchie, Hannah & Rodés-Guirao, Lucas, “Peak global population and other key findings from the 2024 UN World Population Prospects” Published online at OurWorldinData.org. Retrieved from: ‘<https://ourworldindata.org/un-population-2024-revision>’ [Online Resource]

Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül III – Usuller Kanun ve Talimatnameler – Neticelerin Tahlili (Recensement General de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule III – Méthodes du recensement, Lois, Règlements, Instructions – Analyse des Résultats), Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929.

Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları (Recensement Général de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule I – Résultats Détaillés Pour Les Vilayets – Tableaux Récapitulatifs), Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929.

Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population du 22 Octobre 1950 – Population par Provinces, Districts, Communes et Villages), Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 359, 1954.

<https://news.un.org/en/story/2024/07/1151971> (14.10.2024).